

REKONŠTRUKCIE OSOBNÝCH HISTORICKÝCH KNIŽNÍC AKO SÚČASŤ VÝSKUMU DEJÍN KNIŽNEJ KULTÚRY NA SLOVENSKU

Peter Sabov

Po roku 1989 sa na Slovensku objavuje vo výskume dejín knižnej kultúry pomerne nový fenomén. Ide o aktívne pokusy, objaviť viaceré významné historické knižnice, ktoré počas viac, ako štyridsaťročnej totalitnej ideológie stratili svoju kontinuitu. Inými slovami povedané, spomínané zbierky de facto zanikli.

Vznikajúci proces sme pracovne nazvali *rekonštrukcie historických knižníc*, a tento názov v ďalších rokoch prijali mnohé pracoviská.

Odborný termín *rekonštrukcia*, nie je úplne prirodzený v prostredí knihovedného výskumu. Termín prezentovaný odbornými terminologickými slovníkmi alebo slovníkmi cudzích slov znamená – *prepracovanie, zmenu, predstavbu*, alebo takú *zmenu, ktorou sa spravidla prispôsobuje hmotná a výtvarná podoba predmetu (napr. stavebných konštrukcií, objektu a pod.) pôvodnému stavu...* (Ivanová-Šalingová, Mária: Malý slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. S. 513; Ivanová-Šalingová, Mária–Maniková, Zuzana: Slovník cudzích slov. A–Z. Bratislava, Slovenské Pedagogické nakladateľstvo 1979. S. 750.).

V oblasti dejín knižnej kultúry nadobúda význam uvedeného pojmu iný, no predsa analogický rozmer. Ten vyplýva najmä z aspektov, ktoré celý proces rekonštrukcie knižníc sprevádzajú. Z dôvodu uvedenej skutočnosti považujeme za nevyhnutné, charakterizovať uvedený pojem, pre potrebu knihovedného výskumu.

Rekonštrukcia knižnice znamená dosiahnutie takého stavu, aby teoretické informácie o knižnici (súpis, katalóg), resp. jej fyzický rozsah (počet zväzkov), zodpovedali stavu z obdobia najväčšieho rozmachu zbierky.

Na základe povedaného sledujeme počas rekonštrukcií osobných historických knižníc dve výskumné roviny:

- *Teoretickú*, ktorej cieľom je vybudovanie dôsledného informačného aparátu. Finálnym produktom tohto typu rekonštrukcie sa stáva súpis, základný katalóg, alebo len jednoduchý zoznam dokumentov. Úroveň záznamu sa pohybuje medzi inventárnym záznamom a odborným katalogizačným záznamom. V prvom prípade zaznamenávame údaje o autorovi, titule alebo názve diela, mieste vydania, vydavateľovi alebo tlačiarovi a rozsahu. Ak dokážeme získať údaje o súčasnom uložení dokumentov, bez reálnej možnosti ich spätného zaradenia do rekonštruovanej zbierky, pokúšame sa doplniť budovanú evidenciu

o ďalšie údaje, či už ide o posesorské (vlastnícke) záznamy, marginálne údaje, fyzický stav a pod.).

- *Praktickú*, ktorej cieľom je identifikovať čo najväčší počet pôvodných dokumentov (v ideálnom prípade všetky) a rekonštruovať ich do regulárneho knižničného celku.

Proces rekonštrukcií ponúka už v prvej fáze minimálne tri okruhy otázok, ktorých riešenie je absolútne nevyhnutné:

- Ktoré osobnosti vytvorili počas profesionálneho života výnimočné knižné zbierky, čím boli tieto zbierky významné, a aký význam z hľadiska výskumu knižnej kultúry má ich rekonštrukcia;
- Aká by mala byť percentuálna efektívnosť rekonštrukcií, aby sme mohli hovoriť o úspešných resp. neúspešných rekonštrukciách;
- Aké sú možnosti uloženia, ochrany, spracovávanía a využívania rekonštruovaných zbierok?

Pokúsime sa teraz analyzovať všetky tri okruhy problémov. Stanoviť kritériá výberu osobností nie je v našich historických súvislostiach vôbec jednoduché. Najmä v 19. storočí, ktoré je z hľadiska podstaty nášho výskumu najdôležitejšie, figuruje v procese budovania knižníc mimoriadne veľký počet osobností. Mnohé z nich vytvorili naozaj pozoruhodné zbierky rukopisov, tlačí, ale aj iných typov dokumentov.

Budovanie osobných knižných zbierok nebolo samoúčelné. Pôvodcovia sledovali často kontinuitu autorských, jazykových, typografických a vydateľských aktivít v historicko-geografickom teritóriu Slovenska. V súčasnosti sa ukazuje, že je prakticky nemožné, analyzovať informácie o všetkých, týmto smerom orientovaných zbierkach. Naše výskumy ukazujú, že každý priemerne vzdelaný a jednoznačne národne orientovaný jedinec budoval v prostredí svojej profesionálnej a záujmovej orientácie knižnicu. Museli sme spomínané kritériá radikálne ohraničiť profesionálnou výnimočnosťou pôvodcov. Zvolili sme dve východiskové skupiny osobností:

- Osobnosti z prostredia slovenskej kultúry (do nej sme zaradili vynikajúcich slovenských spisovateľov, básnikov a iné profesie);
- Osobnosti z prostredia slovenskej vedy (jazykovedcov, filozofov, teológov, historikov a ďalšie typy vedeckých a výskumných pracovníkov).

Pomerne jednoduché rozdelenie nie je úplne bezproblémové, no napriek tomu umožňuje hľadať jednoznačné vývinové línie v procese vzniku osobných historických knižníc. V prvom rade sme však museli terminologicky očistiť pojem *osobnosť*. Definíciou osobnosti sa v minulosti zaoberalo množstvo psychológov a filozofov. Nemáme v úmysle prezentovať všetky názory na analyzovaný problém. Napokon, nie je to ani úlohou tohto krátkeho príspevku.

Do popredia opäť vystupuje, istým spôsobom, výnimočnosť knižničkej terminológie, ktorá okrem osobnosti plnohodnotne využíva aj pojmy *dejatel'*, *činovník*, ba často aj mnohé iné, prevažne nesprávne zvolené synonymá.

Isté vyjasnenie priniesli do problematiky závery medzinárodného seminára *Osobné knižnice dejatel'ov*, ktorý sa konal v Dolnom Kubíne v roku 1989. Referáty z podujatia vyšli v plnom znení v zborníku *Osobné knižnice dejatel'ov*. Zborník príspevkov zo seminára v Dolnom Kubíne v dňoch 6.–7. júna 1989. Teória a výskum knižníctva a bibliografie. Výskumy č. 44. Martin: Matica slovenská, 1991. 183 s. Viacerí účastníci seminára uvažovali vo svojich príspevkoch o pojmoch *osobnosť* a *dejatel'*, pričom práve pojmu *osobnosť* venovali osobitnú pozornosť. Jednoznačné vyriešenie nastolenej otázky spomínané podujatie nedosiahlo.

Už niekoľkokrát spomenutá rekonštrukcia osobných historických knižníc však vyžaduje úplne jednoznačnú charakteristiku osobnosti, a tak sme boli na pôde Slovenskej národnej knižnice v Martine prinútení venovať bezpodmienečne pozornosť aj terminológii.

Súčasná definícia osobnosti, používaná pre proces rekonštrukcií znie nasledovne: *Osobnosť je jedinec, ktorý pri realizácii svojich profesionálnych a záujmových aktivít využíva svoje intelektuálne schopnosti a osobné kvality pre potreby celého národa. Z dôvodu plánovaného rozširovania svojich vedomostí a skúseností buduje a využíva vlastný informačný aparát. Osobnosť môže mať regionálny, celoslovenský alebo nadnárodný význam.* Definícia jednoznačne poukazuje na askutočnosť, že je účelovo vytvorená pre charakteristiku osobných knižníc 19. storočia, obdobia, v ktorom kvalita národného života úzko súvisela s činnosťou významných osobností.

Podobným „orieškom“ môže byť, a na Slovensku aj je, termín *osobná knižnica*. Nezanedbateľná časť odbornej knihovednej obce uprednostňuje pojem *súkromná knižnica*. Počas našich výskumov sme sa s pojmom *osobná knižnica* stretali aj v zahraničnej literatúre len ojedinele. Maďarskí knihovníci používajú termín *magán könyvtár*, Angličania a Američania skôr *privat Library*, i keď v spomínanom prostredí sa výnimočne vyskytol aj pojem *personal library*.

Je potešujúce, že práve odborníci v Českej republike využívajú pojem *osobní knihovna*, a to bez ohľadu na to, z akého prostredia *osobnosť* pochádza.

Ak sledujeme druhý aspekt, čím boli zbierky osobností výnimočné, musíme sa opäť pokúsiť o akúsi formu typológie. Výnimočných zbierok bolo niekoľko typov:

- Knižné zbierky, ktoré sledovali historickú kontinuitu bohémik, slavík a slovacík v ich autorskej, jazykovej a geografickej podobe (vynikajúci príklad poskytujú osobné knižnice Juraja Ribaya, Michala Rešetku a Martina Hamuljaka).

Korešpondencia vynikajúcich osobností slovenskej histórie prezrádza aj ďalšie tendencie budovania osobných knižníc na báze slovacikálnosti, ale možno práve pod vplyvom existencie vyššie uvedených zbierok, pôvodcovia ustúpili od pôvodného zámeru a venovali sa iným alternatívam;

- Knižné zbierky, ktoré vznikli na báze kompletizácie vedeckej literatúry jedného alebo viacerých vedných odborov. Tento typ zbierok charakterizuje pretrvávajúcu polyhistorickosť slovenskej vedy v 2. polovici 19. storočia a poukazuje na snahu saturovať, až na malé výnimky, absenciu sústavného vedeckého výskumu na Slovensku;
- Zbierky kníh a periodík, zamerané na kompletizáciu širokého spektra informácií, z dôvodu podpory výchovy a vzdelania širokých skupín obyvateľstva (žiakov, študentov, ľudových vrstiev). Tento smer sledoval svojim vzácnym darom aj oravský rodák Vavrinec Čaplovič. O rozsiahlom využívaní tohoto typu zbierok sú zachované informácie. Ako píše doc. Augustín Maťovčík, „*Väčšina čitateľov bola z Kubína, avšak knihy z Čaplovičian si požičiavali aj záujemci z iných blízkych i vzdialených oravských mestečiek a dedín, najmä z Dlhej, Habovky, Hornej Lehoty, Jasenice, Jasenovej, Krivej, Lipnice, Námestova, Párnice, Podbiel'a, Pokryváča, Poruby, Pucova, Slanice, Trstenej, Ústia, Vaňovky, Vavrečky, Veľkého Bysterca, Zázrivej, Zubrohlavy a i.*“ (Maťovčík, Augustín. Vavrinec Čaplovič a jeho bibliotéka. Martin: WIST 1999. 131 s.);
- Osobitným typom boli zbierky orientované na zberateľský aspekt. Obsahovali prevažne bibliofilie, vzácne a raritné vydania, a z tohto hľadiska patrili síce k najvzácnejším, ale len málo známym knižniciam. Vysoká finančná a zberateľská hodnota bránila v minulosti ich podrobnému poznaniu a využitiu. Tento jediný typ možno charakterom jednoznačne zaradiť medzi súkromné knižné zbierky;
- Posledným typom osobných knižníc boli zbierky významných slovenských žien. Ich rekonštrukcie prinášajú mimoriadne zaujímavé postrehy. Ukazuje sa, že napriek priepastne nerovnoprávnemu postaveniu slovenských žien v priebehu 19. storočia, ich intelektuálna a vzdelanostná úroveň dosahuje oveľa vyššie parametre, ako odborníci donedávna predpokladali.

Ďalším dôležitým momentom z hľadiska typológie, je aj analýza možného výskytu osobných knižníc v iných typoch, zväčša rozsiahlejších knižníc. Na základe niekoľkoročných výskumov môžeme konštatovať, že osobné knižné a rukopisné zbierky sú často súčasťou rodových (šľachtických), spolkových, školských (gymnazií a lýceí), veľkých cirkevných (kapitulských a biskupských), ale aj menších farských knižníc. Osobitnou kategóriou sú knižné zbierky rádov a kongregácií, v ktorých výnimočne osobnosti zanechali okrem teologickej, mnohokrát jedinečné

súbory odbornej i umeleckej domácej i zahraničnej literatúry. Príkladom je osobná knižnica kremnického františkána Konráda Švestku (Schwesztku). Jej analýzou sa v súčasnosti zaoberáme a predpokladáme naozaj vysokú percentuálnu úspešnosť pripravovanej rekonštrukcie.

Zaujímavým, pre potrebu rekonštrukcií závažným problémom, je stanovenie kritérií pre úspešnosť, resp. neúspešnosť rekonštrukcií knižníc. Jednoznačné hodnoty prakticky neexistujú, podobne, ako názory odborníkov na samotný význam spomínaného procesu. Iný však bude pohľad odborníkov, ak pri rekonštrukcii knižnice, o ktorej je na základe analýzy katalógu známe, že v minulosti obsahovala 5 000 zväzkov, a my objavíme z nich len 15, a iný bude názor odbornej verejnosti, ak sme doteraz nemali o existencii zbierky žiadne informácie, ale objavíme jednoznačne identifikovateľné 2 zväzky.

Pre potreby rekonštrukcií v Slovenskej národnej knižnici v Martine sme vypracovali interné zásady pre realizáciu procesu rekonštrukcií (Publikované v odbornom periodiku *Knižnica*, roč. 6, č. 1 (2005), s. 33–35.

Pri teoretických rekonštrukciách sú kritériá nasledovné:

- do 40 % zaznamenaných titulov je rekonštrukcia neúspešná;
- nad 60 % zaznamenaných titulov efektívnosť zodpovedá vynaloženému výskumnému úsiliu;
- nad 90 % zaznamenaných titulov považujeme za želaný stav, pričom uvažujeme o príprave praktickej rekonštrukcie zbierky.

Praktické rekonštrukcie majú iné kritériá úspešnosti:

- do 20 % fyzicky zaznamenaných titulov je rekonštrukcia málo efektívna;
- nad 30 % fyzicky zaznamenaných titulov, najmä pri obsahovo významných zbierkach, považujeme za efektívne pokračovať priebežne v aktivitách;
- nad 50 % považujeme rekonštrukčný proces za efektívny, pričom predpoklad ďalšej úspešnej rekonštrukcie je mimoriadne vysoký.

Výnimky z uvedených pravidiel sú, pochopiteľne, možné, v prvom rade závisí na význame osobnosti, obsahu, ale aj fyzickom stave zbierky.

Špeciálnou formou rekonštrukcie je nahradenie znehodnoteného alebo zničeného titulu náhradným exemplárom, ak sme ho schopní z iných zdrojov zabezpečiť (tento prípad je typický pre rekonštrukciu osobnej knižnice Michala Rešetku).

Posledná, pomerne zložitá otázka sa zaoberá momentom, ako ďalej s rekonštruovanými knižnicami? Ak sme prijali doktrínu o význame rekonštrukcií osobných knižníc, odpoveď nájdeme v tomto teoretickom priestore. Zákon č. 183/2000 Z. z. o knižniciach vytvára pomerne kvalitné legislatívne prostredie pre vyhlasovanie vzácných knižničných dokumentov a fondov za historické knižničné dokumenty a fondy. Vyhlásené zbierky a jednotliviny sa tak prakticky stávajú kultúrnymi pamiatkami. Len

za posledných 5 rokov spomínaný štatút získali osobné knižné zbierky takých vynikajúcich osobností slovenských národných dejín, ako sú Martin Hamuljak, Michal Rešetka, Adam Chalupka, Karol Rimely, František Berchtold, Gabriel Zerdahelyi, Daniel Krman, Ján Lipský, Andrej Kmeť, Pavol Križko a Ľudovít Štúr.

Pripravujeme návrhy ďalších významných zbierok. Ako príklad je potrebné spomenúť najmä osobné historické knižnice Samuela Cambela, Dušana Makovického, Augusta Horislava Krčméryho a Milana Rastislava Štefánika.

Tento moment zabezpečuje osobným knižniciam aj po legislatívnej stránke komplexnú ochranu.

Žiaľ, mnohé otázky doposiaľ nie sú vyriešené. Ide vlastne o komplex otázok, z ktorých najzávažnejšie znejú nasledovne:

- Čo s rekonštruovanou knižnicou, ak je rozptýlená, a je súčasťou rozsiahleho celku?
- Čo s rekonštruovanou knižnicou, ak je zachovaná ako celok v rozsiahlom fonde?
- Čo s rekonštruovanou knižnicou, ak je rozptýlená u viacerých vlastníkov?
- Čo s rekonštruovanou knižnicou, ak sa jej časť nachádza v zahraničí?
- Čo s rekonštruovanou knižnicou, ak sa celá nachádza v zahraničí?
- Ako rekonštruovať, ako poznáme len torzo zbierky, ale pramene hovoria o rozsiahlej knižnici známej v minulosti?

Pokúsili sme sa predstaviť len malú časť problematiky, ktorá tvorí pomerne významnú súčasť knižnej kultúry na Slovensku. V súčasnosti sa o stav stav osobných knižníc zaujíma aj široká vedecká verejnosť. Využívanie rekonštruovaných zbierok je možné, ale je limitované zvláštnymi pravidlami, ktoré úzko korešpondujú s platnou legislatívou. V prvom rade umožňujeme len prezenčné štúdium a prísne omeďujeme časté používanie reprografických techník. Niektoré osobné knižnice majú už dnes vybudovaný katalóg na báze naskenovania titulného listu (Rešetka, Makovický), pričom v budúcnosti uvažujeme o prezentácii plných textov. Tento zámer korešponduje s projektom digitalizácie historických knižničných fondov, a ktorého autorom je Slovenská národná knižnica v Martine.